

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه باقرالعلوم عليه السلام

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته: تاریخ اسلام

عنوان:

نقد و بررسی داده های تاریخ طبری در مورد ائمه (علیه السلام)

استاد راهنمای:

آقای دکتر محسن الویری

استاد مشاور:

آقای دکتر محمد رضا جباری

نگارش و تحقیق:

منصوره رضائی

بهار 1391

تاریخ همچو کوری است
که با لمس دست و صف
اشیاء می‌کند ناگفته
بسیار می‌گذارد و
بسی اشتباه

تشکر از اساتید:

قدر استاد نکو دانستن حیف استاد به من یاد نداد

با زبانی ساده از زحمات خالصانه و خلصانه اساتید محترم گروه تاریخ که بیانگر شخصیت علمی، انسانی و اخلاقی ایشان است و از اینکه برای مدت مديدة برای ما دانشجویان زحمت کشیده و ارزشهای علمی و ویژگی‌های ارزشمند اخلاقی خود را به ما افاضه کرده‌اند تشکر می‌نمایم.

بویژه از زحمات بیدریغ استاد راهنمای این رساله جناب آقای دکتر محسن الوری که با صبر، شکیبایی و دقت نظری خاص اینجانب را در به انجام رساندن رساله یاری دادند و همچنین از زحمات استاد مشاور جناب آقای دکتر جباری که با سعه صدر و دقت فراوان اینجانب را گمایت کردند تشکر می‌نمایم. در نهایت از سرکار خانم دکتر امیری با عنوان استاد داور این رساله که با دقت نظری که دارند و هر کلمه از سخنان ایشان می‌تواند راهگشای کارهای بعدی برایم باشد متشرکم.

چکیده

پژوهش حاضر به نقد و بررسی بیرونی داده‌های تاریخ طبری در خصوص ائمه معصومین (امیرالمؤمنین علی علیه السلام و امام حسن مجتبی علیه السلام) می‌پردازد که در این رساله سعی بر این است تا به این سوال پاسخ داده شود؛ که داده‌های تاریخ طبری درباره امیرالمؤمنین و امام حسن مجتبی علیه السلام از منظر فلسفه علم تاریخ از چه اعتباری برخوردار است؟ برای پاسخ به این سوال در فصل اول به بررسی چیستی و کیستی راوی (یعنی طبری) به عنوان روایتگر تاریخ پرداخته شده و ضمن بررسی زیستنامه وی و آثار علمی که در زمینه‌های مختلف از خود به یادگار گذاشته بررسی گرایشهای اعتقادی، فکری، جایگاه و پایگاه اجتماعی و سیاسی وی مورد توجه قرار گرفته است.

در فصول بعدی رساله به جمع آوری تمام داده‌های طبری از راویان مختلف با رویکردها و در جایگاههای سیاسی و اجتماعی و در منزلت روایی متفاوت و بررسی و سند شناسی راویان آنها اختصاص یافته است. این بررسی نشان می‌دهد که ایشان تا حد امکان سعی در جمع نگاری داشته بدین معنا که تمام روایتهای موجود و مطرح را بیاورد و نقد داده‌ها را به مخاطب یا خواننده واگذار کند هر چند به قول معروف وجود مؤلف را نمی‌توان در اثر او نادیده گرفت که او داده‌های خام را در ذهن خویش رنگ می‌کند و بعد آن را به خواننده تحويل می‌دهد که طبری هم به عنوان یک مورخ یا مؤلف حتی در جمع آوری داده‌های خود بی تاثیر نبوده و رد پای ایشان را در این کار می‌توان دید به عبارت دیگر ایشان به عنوان یک مورخ خلیفه نگار با رویکرد یا دیدگاهی مثبت به سراغ روایاتی در خصوص امیرالمؤمنین علی علیه السلام به عنوان خلیفه‌ایی غیر متعهد به امر حکومت و خلافت نگاه کرده و روایات ضعیف را از راویانی که از دیدگاه شیعه مطروهند یا مورد وثوق شیعه و حتی سنت نیستند آورده است.

مفاهیم کلیدی: فلسفه انتقادی تاریخ، حقیقت، عینیت، واقعیت، روش شناسی تاریخی، محمد بن جریر طبری، نقد بروونی

فهرست مطالب

1.....	مقدمه (کلیات)
الف) بیان مساله، اهمیت، اهداف و ضرورت آن.....	2
2.....	بیان مساله.....1
3.....	2 اهمیت پژوهش.....
3.....	3 اهداف پژوهش.....
4.....	ب) سوال اصلی و فرعی پژوهش.....
4.....	4- سوال اصلی.....1
4.....	4- سوالهای فرعی.....2
4.....	ج) پیش فرضهای پژوهش.....
5.....	د) مفاهیم.....
6.....	5) سازماندهی پژوهش.....
6.....	و) بررسی منابع و مأخذ.....

فصل اول محمد بن جریر طبری (310 _ 224)

14.....	1. مقدمه.....
15.....	2. زیست نامه محمد بن جریر طبری.....2
15.....	2 - 1 تولد و دوران کودکی.....2
16.....	2 - 2 سفرها و اساتید.....
18.....	3 - 2 طبری و درگیری با حنابلہ.....
19.....	4 - 2 وفات طبری.....
20.....	5 - 2 عصر طبری.....
23.....	3. جایگاه علمی و آثار طبری.....3
29.....	4. شیوه تاریخنگاری.....
33.....	5. گرایش‌های فکری و اعتقادی.....
37.....	6. جمع بندی.....

فصل دوم: فلسفه انتقادی تاریخ و مؤلفه های اصلی آن	
40. مقدمه	1
41. تعریف تاریخ و فلسفه تاریخ.....	2
44. معرفت شناسی تاریخی.....	3
45. 1-3. عینیت، حقیقت و واقعیت در تاریخ.....	
48. 2-3. شناخت حقیقت.....	
51. 1-2-3 فرضیه تطابق.....	
53. 2-2-3 فرضیه ربط.....	
54. 3-2-3 حالت بینا بینی.....	
54. 3-3. موانع وصول به عینیت تاریخی.....	
55. 1-3-3 تاثیر تایلات و ارزشها.....	
58. 2-3-3 تاثیر جایگاه و پایگاه.....	
59. 3-3-3 عنصر گزینش در تاریخ.....	
63. 4-3-3 خصوصیت تاریخ.....	
64. 4. روش شناسی در تاریخ.....	
66. 1-4 انواع روش شناسی.....	
70. 2-4 تبیین در تاریخ.....	
78. 3-4 نقد (تصفیه و پالایش داده ها) در تاریخ.....	
81. 1-3-4 انواع نقد.....	
81. 1-1-3-4 مسائل اساسی قابل توجه در نقد بروانی.	
82. 2-1-3-4 مسائل اساسی قابل توجه در نقد درونی.	
5. جمع بندی.....	5

فصل سوم: گزارشی از داده های تاریخ طبری در خصوص امیرالمؤمنین علی علیه السلام تا قبل از خلافت

1. مقدمه	1
2. امیرالمؤمنین علی علیه السلام در تاریخ طبری....	2
- 2-1 امیرالمؤمنین علی علیه السلام در زمان حیات پیامبر (ص)	
86. 1-1-2 امیرالمؤمنین علی علیه السلام در سالهای قبل از هجرت.....	
86. _اسلام آوردن حضرت علی علیه السلام	
90. _ماجرای یوم الدار.....	
91. _ماجرای ليلة المبعث.....	

2-1-2	امير المؤمنين عليه السلام و حوادث سال دوم هجرى 93.....	
93.....	_ تعقیب کرز بن جابر فھری	
93.....	_ غزوہ ذات العشیرہ	
93.....	_ ابوتراب نامیده شدن امام على عليه السلام	
94.....	_ ازدواج امام على عليه السلام و فاطمه (ص)	
94.....	_ غزوہ بدر	
2-1-3	امیر المؤمنین عليه السلام و حوادث سال سوم هجرى 95.....	
95.....	_ غزوہ کدر	
96.....	_ غزوہ احد	
4-1-2	امیر المؤمنین عليه السلام و حوادث سال چهارم هجرى 97.....	
97.....	_ غزوہ بنی نضیر	
98.....	_ غزوہ خندق	
98.....	_ غزوہ بنی قریظہ	
2-1-5	امیر المؤمنین عليه السلام و حوادث سال ششم هجرى 98.....	
99.....	_ غزوہ بنی المصطلق	
99.....	_ صلح حدیبیه	
99.....	_ جنگ خیبر	
6-1-2	امیر المؤمنین عليه السلام و حوادث سال هشتم هجرى 100.....	
101.....	_ فتح مکہ	

102.....	جنگ با هوازن در حینی.....
103.....	7-1-2 امیرالمؤمنین علیه السلام وحوادث سال نهم هجری
103.....	غزوه تبوک و ماجرای حدیث منزلت.....
104.....	رفتن علی علیه السلام به دیار طی.....
104.....	ماجرای وساطت علی علیه السلام
104.....	خواندن سوره برائت.....
105.....	8-1-2 امیرالمؤمنین علیه السلام و حوادث سال دهم هجری
105.....	جنگ یمن.....
106.....	رفتن علی علیه السلام به بحران
106.....	شکایت از علی علیه السلام
106.....	غزای علی علیه السلام سوی بنی عبد الله بن سعد
107.....	علی علیه السلام دبیر پیامبر (ص)
107.....	9-1-2 امیرالمؤمنین علیه السلام و حوادث سال یازدهم هجری
107.....	بیماری رسول الله (ص)
107.....	ماجرای لوح و قلم
109.....	2-2 امیرالمؤمنین علیه السلام بعد از وفات رسول الله (ص) در زمان سه خلیفه او
109.....	1-2-2 ادامه حوادث سال یازدهم هجری
109.....	وفات رسول الله (ص) و ماجرای سقیفه
112.....	بیعت علی علیه السلام با ابوبکر
114.....	ماجرای فدک

114.....	وفات فاطمه زهرا (س)
2-2-2 امام على عليه السلام و حوادث سال چهارده	تا بیست و دوم هجری.....
115.....	خلافت عمر.....
116.....	امام على و فتوحات.....
117.....	امام على و تقسیم غنایم
118.....	امام على عليه السلام و تعیین مقرری و ترتیب دادن دیوان
119.....	امام على عليه السلام و تاریخ نهادن
120.....	ازدواج عمر با دختر امام على عليه السلام
3-2-2 امیرالمؤمنین علیه السلام و حوادث سال بیست و سوم هجری	و سوم هجری
120.....	کشته شدن عمر
120.....	امام على علیه السلام و قضیه تشکیل شورا
125.....	بیعت امام على علیه السلام با عثمان
126.....	مخالفت‌های امام على علیه السلام با حکم‌های عثمان
4-2-2 امیرالمؤمنین علیه السلام و حوادث سال سی و چهار و سی و پنج هجری	و سی و پنج هجری
127.....	سخن از اجتماع خالفان عثمان و نصیحت‌های امام على علیه السلام
127.....	امام على علیه السلام
133.....	کشته شدن عثمان
137.....	3 . جمع بندی

فصل چهارم: گزارشی از داده‌های تاریخ طبری از خلافت
امیرالمؤمنین علیه السلام تا دوران خلافت امام حسن
مجتبی علیه السلام

1. مقدمه.....1	139.....
2. ادامه روایات طبری در خصوص امیرالمؤمنین علیه السلام	140.....
1-2 دوران خلافت امیرالمؤمنین علیه السلام	140.....
_ بیعت خلافت با امام علی علیه السلام	140.....
1-1-2 امیرالمؤمنین علیه السلام و حوادث سال سی و ششم	146.....
_ امام علی و فرستادن عمال خویش به ولایات.....	147.....
_ امام علی و خونخواهان عثمان	147.....
_ جنگ جمل	149.....
الف: ماجرای زبیر	162.....
ب: خبر جنگ جمل بروایت دیگر	165.....
ج: پی کردن شتر و پایان جنگ	166.....
_ اقدامات امیرالمؤمنین بعد از جنگ جمل	166.....
الف: اقداماتی در خصوص عایشه	166.....
ب: غمخواری علی بر کشتکان جنگ و بخارک کردنشان	168.....
ج: بیعت مردم بصره با علی و تقسیم موجودی بیت المال بر آنها	168.....
د: رفتار علی با جنگاوران جنگ جمل	169.....
ه: امارت دادن ابن عباس بر بصره و سپردن خرج به زیاد	169.....

169.....	<u>ماجرای جنگ صفين.....</u>
الف: آغاز خالفت معاویه	169.....
ب: رفتن علی بن ابیطالب سوی صفين.....	173.....
ج: جنگ بر سر آب.....	174.....
د: دعوت معاویه به اطاعت و پیوستن به جماعت.....	179.....
2-1-2 امیرالمؤمنین علیه السلام و حوادث سال سی و هفتم هجری.....	177.....
ه: متارکه جنگ میان علی و معاویه	177.....
م: تشکیل گروهها برای جنگ.....	179.....
ن: نصیحتهای امیرالمؤمنین قبل از جنگ.....	180.....
و: حکمیت.....	184.....
چ: کناره گیری خوارج از علی.....	189.....
ح: اجتماع حکمان.....	192.....
193.....	<u>ماجرای جنگ نهروان.....</u>
200.....	<u>اقدامات امیرالمؤمنین در پایان جنگ.....</u>
3-1-2 امیرالمؤمنین علیه السلام و حوادث سال سی و هشتم	202.....
202.....	<u>کشته شدن مالک اشتر در قلزم</u>
206.....	<u>ماجرای ابن حضرمی و خونخواهی عثمان</u>
208.....	<u>ماجرای خربت بن راشد و خالفت با علی.....</u>
4-1-2 امیرالمؤمنین علیه السلام و حوادث سال سی و نهم هجری	213.....
214.....	<u>5-1-2 امیرالمؤمنین علیه السلام و حوادث سال چهلم هجری</u>

_____ صلح امیرالمؤمنین علی علیه السلام با معاویه	214
_____ شهادت امیرالمؤمنین علی علیه السلام	214.....
_____ وصیت امیرالمؤمنین علی علیه السلام	216.....
_____ قصاص ابن ملجم	218.....
_____ سن امیرالمؤمنین هنگام شهادت	218.....
_____ مدت خلافت علی علیه السلام	219.....
_____ نسب امیرالمؤمنین علی علیه السلام	220.....
_____ بعضی سیرتهای امیرالمؤمنین علی علیه السلام	220.....
3. امام حسن مجتبی علیه السلام در تاریخ طبری	221.....
1-3 دوران خلافت امام حسن علیه السلام	221.....
1-1-3 امام حسن علیه السلام و ادامه حوادث سال چهلم هجری	222.....
- بیعت خلافت با حسن بن علی علیه السلام	222.....
- جنگ یا صلح	222.....
2-1-3 امام حسن علیه السلام و حوادث سال چهلم و یکم هجری	224.....
- صلح امام حسن علیه السلام با معاویه	224.....
- مفاد صلحنامه	224.....
- سخن امام حسن با مردم	226
- ماجرای صلح معاویه با قیس بن سعد	226.....
- رفتن امام حسن علیه السلام به مدینه	228.....
4. جمع بندی	228.....
فصل پنجم : نقد بیرونی داده‌های تاریخ طبری در خصوص ائمه	
1. مقدمه	230.....

2. راویان تاریخ طبری.....	233.....
3. بررسی منابع و مأخذ روایات طبری.....	245.....
1-3 شناخت هویت فردی، اجتماعی، گرایش‌های اعتقادی و ابستگی‌های سیاسی راویان.....	247.....
1-1-3 راویانی که چهار روایت و بیش از آن نقل کرده‌اند.....	248.....
محمد بن اسحاق.....	248.....
ابن شهاب زهری.....	252.....
محمد بن عمر و اقدی.....	256.....
عبدالله بن عباس.....	259.....
عامر بن شراحیل شعبی.....	263.....
زید بن وہب جهنى.....	266.....
جندب بن زهیر (ابو عبد الله).....	267.....
ابو حنف لوط بن یحیی.....	268.....
محمد بن امیرالمؤمنین (محمد بن حنفیه).....	269.....
هشام بن محمد ابو منذر.....	274.....
عوانه بن حکم کلبی.....	274.....
2-1-3 راویانی که سه روایت نقل کرده‌اند.	276.....
عبدالله بن ابی بکر.....	276.....
ابومعاشر سندی.....	277.....
عبدالله بن زبیر.....	278.....
قاسم بن محمد ابو عبد الرحمن.....	279.....
عبدالله بن عمر.....	279.....
احنف بن قیس ابو مجر.....	281.....

- داود بن بلال ابو لیلی..... 281
- محمد بن عمر بن علی علیه السلام 282
- جارود بن ابی سبره 282
- مسوره بن خرمہ 283
- عثمان بن عبد الرحمن خزاعی 283
- عماره بن ربیعه 283
- عبد الله بن عبد الرحمن (ابو سلمه) 284
- عبد الله بن عوف بن احمر 284
- ابوجناب کلبی 284
- 3-1-3 راویانی که دو روایت نقل کرده اند. 285
- زید بن ارقم 285
- عروه بن زبیر ابو عبدالله 286
- ابو رافع قبطی (غلام رسول الله (ص)) 287
- umar بن یاسر 288
- جابر بن عبد الله انصاری 290
- براء بن عازب ابو عماره 291
- عفیف کندی 292
- مجاهد بن جبر خزومی 292
- بریده بن حصیب اسلمی (ابو عبدالله) .. 293
- جندب بن عبد الله 294
- مغیره بن شعبه 295
- سعید بن مسیب 296
- ابو الحسن مدائنی 296

عمر الاکبر بن علی بن ابیطالب عليه السلام	297
کلیب بن شهاب	298
سلمی بن عبد الله	299
3-1-4 راویانی که یک روایت نقل کرده اند	300
4. ارزیابی کلی راویان	312
1-4 منزلت علمی راویان (منابع و مأخذ) طبری	313
2-4 منزلت روایی راویان طبری	315
3-4 جایگاه سیاسی و اجتماعی راویان طبری	318
4-4 بررسی فاصله زمانی و مکانی راوی و روایت	321
نتیجه	324
فهرست منابع	328

مقدمه (کلیات)

الف) بیان مساله، اهمیت، اهداف و ضرورت آن

1- بیان مساله

خلقت، بقاء، حرکت و تکامل جهان هستی از آغاز تا به کمال نهایی منوط است به وجود ائمه معصومین علیه السلام، در نتیجه توجه به این موضوع (ائمه) از همان دوران برای مورخین حائز اهمیت شد تا جایی که مورخین زیادی به این امر توجه کرده و توانستند جرعه ایی از این دریای عظیم بردارند آنها در کنار آن ویژگی‌های شخصیتی، افکار و عقاید خود را نیز دخیل کرده و از طرفی اوضاع زمانه نیز در آن بی تاثیر نبوده است در نتیجه هریک به تناسب جایگاه، موقعیت اجتماعی، سیاسی با افکار، گرایشها و عقاید شخصی خویش به این موضوع توجه کرده و به اندازه توان و از زاویه نگاه خویش توانسته در این خصوص بنگارد «به قول شاعر هر کسی از ظن خود شد یار من»

با توجه به اینکه ابوجعفر محمد بن جریر بن یزید بن کثیر بن غالب طبری آملی (310 هـ - 224 ق) امام المورخین یکی از چهره‌های درخشان تاریخ و تاریخنگاری بوده و اثر گرانبهای وی به نام اخبار الرسل والملوک (تاریخ طبری) سرمشق بسیاری از مورخان طی قرنها بوده است ایشان در تاریخ موقیتهای زیادی بدست آورده و با همه خردگیری‌هایی که ممکن است بر کار وی گرفته شود کاری بس بزرگ انجام داده. شاید آن چیزی که نقادان بر آن اصرار دارند وقایع نگاری ایشان است و همچنین با توجه به اینکه ایشان یک نویسنده ایرانی است جا دارد در خصوص دیدگاه وی درباره ائمه (امیرالمؤمنین علی علیه السلام و امام حسن مجتبی علیه السلام) بحثی شود در نتیجه حائز اهمیت است که به نقد بیرونی داده‌های ایشان در خصوص ائمه توجه شود. با توجه به جستجوهای

اجماع شده در این زمینه کتابی با عنوان پرتویی از نهضت حسینی (تلخیص وقایع سالهای 60 و 61 هـ) از کتاب تاریخ طبری) یافت شد که نویسنده در این کتاب فقط به قضیه امام حسین علیه السلام پرداخته و به طور جدی روی آن کار نکرده است و چیزی در خصوص دیگر ائمه ندارد. در نتیجه بر آن شدم تا دیدگاه طبری را در مورد ائمه در کتاب تاریخ الامم و الملوك (تاریخ طبری) مورد توجه قرار داده و تمام داده‌های ایشان را در این مورد خارج کرده و آن را مورد نقد (راوی و روایت با رویکرد تبیینی و تاویلی) قرار دهم.

2- اهمیت پژوهش

با توجه به اینکه طبری در تاریخنگاری خود متاثر از علم حدیث است و به یک حدیث و روایت هم اکتفا و بسنده نکرده بلکه چندین روایت را می‌آورد و از طرفی مبنا را بر عدم نقد گذاشته است ولی او در انتخاب روایات گزینش کرده و می‌توان گفت هیچ وقایع نگار یا تاریخنگاری نمی‌تواند در صدد ثبت تمام رویدادها براید و از میان انبوه رویدادها او باید روایتی را برگزیند که به نظرش مهمتر می‌رسد گزینش او تا اندازه‌ایی محدود و تابع تاییلات فردی و اوضاع زمانه و گرایشهای اوست و همچنین معیار ارزش به وسیله جامعه تعیین می‌شود در نتیجه توجه به این که چه روایتی را در مورد امیرالمؤمنین و امام حسن جتبی علیه السلام آورده و این که راویان روایات او چه کسانی هستند حائز اهمیت است.

دیگر اینکه عده زیادی بر این عقیده هستند که شیعه دست نشانده ایرانیان است دیدگاه طبری به عنوان یک مورخ ایرانی نسبت به ائمه می‌تواند حائز اهمیت باشد.

3- اهداف پژوهش

هدف اصلی از این رساله روشن شدن میزان اعتبار داده‌های تاریخ طبری در مورد ائمه (امیرالمؤمنین علی علیه السلام و امام حسن جتبی علیه السلام) از منظر فلسفه علم تاریخ است.